

Μακεδονικά

Τόμ. 2

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

1941-1952

ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ.
1953

Περί κιβωρίων των ναών του Αγίου Δημητρίου
Θεσσαλονίκης και Κωνσταντινουπόλεως

Ναυσικά Θεοτοκά

doi: [10.12681/makedonika.9264](https://doi.org/10.12681/makedonika.9264)

Copyright © 2016, Ναυσικά Θεοτοκά

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Θεοτοκά Ν. (2017). Περί κιβωρίων των ναών του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης και Κωνσταντινουπόλεως. *Μακεδονικά*, 2, 395–413. <https://doi.org/10.12681/makedonika.9264>

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΙΒΩΡΙΩΝ ΤΩΝ ΝΑΩΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Στις «Χριστιανικὲς ἀρχαιότητες» τοῦ Πρόχορωβ¹ τοῦ ἔτους 1862-63 βρίσκονται, δημοσιευμένες ἀπὸ τὸν Ρῶσο ἀκαδημαϊκὸ Σρεζνέφσκυ, φωτογραφίες καὶ σχετικὸ σημεῖωμα γιὰ ἓνα ἀντίγραφο κιβωρίου, ποῦ ὁ ἐκδότης του θεωρεῖ ὡς ἀντίγραφο τοῦ κιβωρίου τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Δημητρίου τῆς Θεσσαλονίκης.

Τὸ πρᾶγμα παρουσιάζει μεγάλο ἐνδιαφέρον, διότι τὸ κιβώριο ὑπῆρξε ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα σημεῖα τοῦ ναοῦ, ποῦ συνδέθηκε στενότερα μὲ τὴν λατρεία καὶ τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου καὶ συγχρόνως, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψιν τὶς μαρτυρίες τῶν συγγραφέων, ἀποτελοῦσε ἓνα ἐξαιρετο καλλιτέχνημα καὶ πραγματικὸ κόσμημα τοῦ ναοῦ.

Πρόθεση τῆς μελέτης αὐτῆς εἶναι πρῶτον νὰ συγκεντρώσει ὅλα τὰ δυνατὰ φιλολογικὰ καὶ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα, ὥστε νὰ καταστήσει δυνατὴ τὴν ἀναπαράσταση τοῦ κιβωρίου, ὅπως αὐτὸ θὰ ἦταν στὶς διάφορες ἐποχὲς του, καὶ δεύτερον νὰ ἐξακριβώσει ἂν τὸ δημοσιευόμενον ἀπὸ τὸν Σρεζνέφσκυ ἀντίγραφο ἀναπαριστᾷ τὸ κιβώριο τοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης ἢ κάποιον ἄλλο,

I

Ἡ βιβλιογραφία σχετικὰ μὲ τὸ κιβώριο τοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης δὲν εἶναι μεγάλη. Στὸ 1864 ὁ Charles Texier² ἐπιχειρεῖ μιὰ ἀποκατάσταση τοῦ κιβωρίου. Εἶναι φανερὸ ὅτι ἐλάχιστα ἀκολουθεῖ τὰ κείμενα, γι' αὐτὸ ἡ ἀποκατάσταση αὐτὴ δὲν μπορεῖ καθόλου νὰ ληφθεῖ ὑπ' ὄψη. Ἀποτελεῖ ἓνα σχεδὸν φανταστικὸ, μίξογοιθικὸ κατασκευάσμα. Ὁ Ch. Diehl (Μο-

¹ Σρεζνέφσκυ, Βυζαντινὸ ἀρτοφόριον τοῦ ΧΙ αἰῶνα, εἰς Πρόχορωβ, Χριστιανικὲς ἀρχαιότητες. Πειρούπολις 1862-63, σ. 159. (Ρωσικά). Τὴν ἐκδοση αὐτὴ βρῆκα στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Dumbarton Oaks εἰς Washington D.C. καὶ ὀφείλω νὰ πῶ ὅτι τὴν προσοχὴ μου σ' αὐτὴν ἐπέσθησε ἡ βιβλιοθηκᾶριος τοῦ σλαβικοῦ τμήματος κυρία Λεόντιεβ.

² Ch. Texier, Byzantine Architecture. London 1864, σ. 135.

numents chrétiens de Salonique. Paris 1918, σ. 63—64) δίνει μιὰ περιγραφή τοῦ κιβωρίου σύμφωνα με τὶς πληροφορίες τοῦ κειμένου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἰωάννη καὶ ἀναφέρει τὴν πυρκαϊά, πού τὸ κατέστρεψε, τὴν ὁποία τοποθετεῖ στὸ 583.

Ὁ καθηγγητὴς κ. Σωτηρίου σὲ σχετικὸ τοῦ ἄρθρου¹ πραγματεύεται κυρίως γιὰ τὴν τοποθέτηση τοῦ τάφου τοῦ ἁγίου μέσα στὸ ναὸ καὶ δευτερώτερα γιὰ τὸ κιβώριο. Αὐτὸ θεωρεῖ διὰ πιθανότατα ἔγινε γιὰ πρώτη φορὰ ὕστερα ἀπὸ τὴν καταστροφή κάποιου ἄλλου κιβωρίου τοῦ ναοῦ καὶ χρησιμοποιήθηκε στὴν ἀρχὴ σὰν ἀπλὸ προσκυνητάρι, πρὶν ἀργότερα συγγεότανε μετὰ τὸν τάφο τοῦ ἁγίου. Ὁ Ἰάφος, λέγει ὁ κ. Σωτηρίου, βρισκότανε πραγματικὰ κάτω ἀπὸ τὴν Ἁγία τράπεζα καὶ τὸ λεγόμενον κιβώριο τῆς κρύπτῃς τοῦ ναοῦ ἀποτελοῖσε τὸ κιγκλίδωμα τοῦ τάφου αὐτοῦ.

Τὴν ὑπαρξὴ τοῦ κιβωρίου στὸ ναὸ τῆς Θεσσαλονίκης μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἰδρύσεώς του ὡς τὴν ὀριστικὴ του ἐξαφάνιση.

Τὶς πρῶτες γραπτὲς πληροφορίες γιὰ τὸ ἀργυρὸν κιβώριο τὶς βρίσκουμε στὴ συγγραφὴ τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ἰωάννη,² πού καλύπτει τὴν περίοδο ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνα ὡς περίπου τὸ 610 καὶ περιλαμβάνει καὶ διηγήσεις τοῦ προκατόχου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Εὐσεβίου.³ Πολλὲς ἀναφέρονται σὲ θαύματα τοῦ

¹ Γ. Σωτηρίου, Ὁ τάφος τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ἡμερολόγιον Μεγάλης Ἑλλάδος. Ἀθῆναι 1923, σ. 271-289.

² Migne, P. G. τ. 116, σ. 1217 κβ' κέ.

³ Ὁ Tafrali (Thessalonique des origines au XIV siècle. Paris 1919, σ. 268-9) τοποθετεῖ τὴν ἀρχιερατεία τοῦ Εὐσεβίου ἀπὸ τοὺς ἀμέσως πρὸ τοῦ 586 χρόνους ὡς τὶς ἀρχὲς τῆς πρώτης δεκαετίας τοῦ 7ου αἰῶνα. Νομίζω διὰ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Εὐσεβίου μποροῦμε νὰ τὴν τοποθετήσουμε ἀμέσως μετὰ τὴν ἀβαροσλαβικὴ ἐπιδρομὴ τοῦ 581 (ἰδ. σ. 397 σημ. 1), ὁπότε συνέβη ὁ ἐμπρησμός τοῦ κιβωρίου, ἐφόσον αὐτὸς ἀναλαμβάνει τὴν ἀποκαταστάσιν του, μὴν ἢ πόλῃ ἡσύχασε ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴ. Ἀπὸ τὴν διήγησιν τοῦ Ἰωάννη φαίνεται διὰ τὸ Εὐσεβίος ἦταν παρὼν σ' αὐτὴν, ὅχι ὁμως ὡς ἀρχιεπίσκοπος. Ἐξ ἄλλου ὁ Πλωτίνος (Πλωτίνου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, Ἐγκώμιον εἰς τὸν πανένδοξον τοῦ Χριστοῦ Μάρτυρα Δημήτριον, εἰς Θεοφίλου Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικά. Βενετία 1881, σ. 40-53) ἀναφέρει ὡς ἀρχιεπίσκοπο τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὸν Θεοδόσιο, τὸν ὁποῖο πιθανότατα ἀμέσως μετὰ διαδέχθηκε ὁ Εὐσεβίος. Διάδοχος τοῦ Εὐσεβίου εἶναι ὁ Ἰωάννης καὶ ὄχι ὁ Πλωτίνος, ὅπως νομίζει ὁ Tafrali (ἐνθ' ἄν. σ. 268 σημ. 3 καὶ 269). Αὐτὸ γίνεται φανερὸν καὶ ἀπὸ ὅλες τὶς σχετικὰς διηγήσεις τοῦ Ἰωάννη, ὅπου ἐξ ἄλλου ὁ Πλωτίνος δὲν ἀναφέρεται καθόλου.

Ἡ παρουσία τοῦ Ἰωάννη εἶναι βεβαιωμένη κατὰ τὶς β', γ' καὶ δ' ἀβαροσλαβικὰς πολιορκίας (586-626). (P. G. 1304 ρλβ'. — Tafrali, ἐνθ' ἄν. σ. 269). Ὁ θάνατός του κατὰ τὸν Ἀνώνυμο Γ' συνέβη ἕνα μῆνα πρὶν γίνουσι οἱ μεγάλοι σεισμοὶ καὶ ἡ πυρκαϊὰ ἐντὸς τῆς Θεσσαλονίκης, δηλαδὴ περὶ τὸ 634. (P. G. 1325. — Tafrali, Sur la date de l' église et des mosaïques de St. Demetrius de Salonique, εἰς Revue Archéologique 1909, I, σ. 83, II, σ. 380.)

ἁγίου, πού συνδέονται μὲ ἱστορικὰ γεγονότα τῆς περιόδου αὐτῆς καὶ διαδραματίζονται μὲ κέντρο τὸ κιβώριο.¹

Χρονολογικῶς πρῶτο μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τὸ θαῦμα τῆς ἰάσεως τοῦ ἐπάρχου Μαριανοῦ, τὸ ὁποῖο σύμφωνα μὲ στοιχεῖα τοῦ κειμένου τόσο τοῦ Ἰωάννη, ὅσο καὶ τοῦ Νικήτα, θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνα.²

Τὸν Πλωτῖνο θὰ πρέπει ἴσως νὰ τὸν τοποθετήσουμε στὰ μέσα τοῦ 7ου αἰῶνα μεταξὺ Ἰωάννη καὶ Πιούλου, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀρχιερατεία εἶναι βεβαιωμένη στὰ 649. (T a f r a l i, Thess. des orig. σ. 270).

Τὰ θαῦματα πού καταγράφει ὁ Πλωτῖνος ἀναφέρονται ὅλα σχεδὸν στὴν πολιτορχία τοῦ 586, εἶναι δὲ φανερό ὅτι ἔχει ἀμέσως ὑπ' ὄψιν του τὴν συγγραφή τοῦ Ἰωάννη, ἐνῶ ἀγνοεῖ ὅλες τὶς μεταγενέστερες παραδόσεις. Συγχρόνως ὁμιλεῖ γι' αὐτὰ μὲ τὸ ὕφος ἀνθρώπου, πού δὲν ἔλαβε μέρος στὰ γεγονότα, ὅπως δηλώνουν οἱ φράσεις: «καὶ ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ», «ἀλλὰ καὶ ποτε» κ.λ.π. Γενικὰ στὴν ὁμιλία αὐτῆ τοῦ Πλωτῖνου ὑπάρχει ἡ διάθεση νὰ χρησιμοποιηθοῦν γεγονότα, πού ἔχουν περάσει στὴν περιοχὴ τοῦ θρύλου. Ἴσως γι' αὐτὸ δὲν ἀναφέρεται καὶ σὲ γεγονότα, πού ἀφοροῦν στὶς γ', δ' καὶ ε' ἀβαροσλαβιζὲς πολιτορχίες, τὶς ὁποῖες περιγράφει ὁ σύγχρονός του Ἀνώνυμος Γ' (P. G. ἐνθ' ἀν. σ. 1325 κέ.) καὶ στὶς ὁποῖες θὰ πρέπει νὰ εἶχε παρασει, καθὼς καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀκροατῆς του. Τὸ μόνον σημεῖο τῆς συγγραφῆς τοῦ Πλωτῖνου, πού φαίνεται νὰ σχετίζεται μὲ γεγονότα σύγχρονα του, εἶναι ἡ ἐπίκλησή του πρὸς τὸν ἅγιο «ὑπὲρ τῶν οἰκετῶν καὶ προσφύγων», πού κατέφυγαν στὴν πόλη καὶ «ὑπὲρ τῆς διασπαρείσης αἰχμαλωτίδος ἡλικίας». Εἶναι φανερό ὅτι ἀναφέρεται σὲ πολεμικὰ γεγονότα, πιθανότατα στὴν δ' (626-629) καὶ ε' (634) ἀβαροσλαβικὴ πολιτορχία. (T a f r a l i, ἐνθ' ἀν. σ. 115 καὶ 118 καὶ σ. 121).

Ὁ Ἀνώνυμος Γ' ἀναφέρει ὅτι ἡ δ' ἦταν τόσο ξαφνική, ὥστε πολλοὶ Θεσσαλονικεῖς βρέθηκαν ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη στοὺς ἀγρούς καὶ αἰχμαλωτίσθηκαν. (P.G. ἐνθ' ἀν. σ. 1337 ρο'). Στὴν ε' πολιτορχία οἱ Ἀβαροσλάβοι ἐφάρμοσαν τὸ σύστημα τῶν καταστροφικῶν ἐπιδρομῶν στὰ περὶχωρα τῆς Θεσσαλονίκης αἰχμαλωτίζοντας πολλοὺς καὶ ἀναγκάζοντας ἄλλους νὰ καταφύγουν μέσα στὴν πόλη. (T o u g a r t, De l'histoire profane dans les acts grecs des Bollandistes. Paris, σ. 156-168).

Τέλος ὁ Πλωτῖνος ἐπικαλεῖται τὴ βοήθεια τοῦ ἁγίου ὑπὲρ τῆς πόλεως καὶ γιὰ ἄλλους λόγους καὶ «ἵνα μὴ κωμάση κατὰ τῶν ἱερῶν τοῦ Θεοῦ οἰκῶν, ἢ θυσιαστηρίων, ἀκάθαρτος καὶ ἄθεσμος βάρβαρος...κ.λ.π.» (ἐνθ' ἀν. σ. 53).

Αὐτὸ ἴσως ἀναφέρεται καὶ πάλι στὴν δ' πολιτορχία, κατὰ τὴν ὁποία οἱ Ἀβαροσλάβοι, ἀφοῦ ἀπέτυχαν νὰ πάρουν τὴν πόλη καὶ γιὰ νὰ ἐξαναγκάσουν τοὺς Θεσσαλονικεῖς σὲ μιὰ ἐντιμὴ γι' αὐτοὺς συνθηκολόγηση, ἀπειλῆσαν ὅτι θὰ κάψουν ὅλους τοὺς ναοὺς, τοὺς ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη. (P.G. ἐνθ' ἀν. 1345 ρπ'. — T a f r a l i, ἐνθ' ἀν. σ. 118).

¹ Πρόκειται γιὰ τὶς α' καὶ β' ἀβαροσλαβικὲς ἐπιδρομές. Ἡ πρώτη χρονολογεῖται περὶ τὸ 581. Ἡ δευτέρα περὶ τὸ 586. (T a f r a l i, ἐνθ' ἀν. σ. 102-103 καὶ 104-107. — Ἀ μ ἄ ν τ ο υ, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Ἀθήνη 1939, τ. I, σ. 274).

² Κατὰ τὸ κείμενο τοῦ Ἰωάννη ὁ Μαριανὸς ἦταν ἐπάρχος Ἰλλυρικῆς μὲ ἔδρα τὴν Θεσσαλονίκη. (P.G. ἐνθ' ἀν. 1217). Ἡ Θεσσαλονίκη ὑπῆρξε πρωτεύουσα τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπὸ τὸ 379-437 καὶ ἀπὸ τὸ 451 ὡς τὴν ἰδρυση τῆς Ἰουστινιανῆς Πρώτης. (J. Z e i l l e r, Origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain. Paris 1918, σ. 4-6. — T a f r a l i, ἐνθ' ἀν. σ. 252, σημ. 3).

Τὸ θαῦμα, τὸ σχετικὸ μὲ τὸν προσημονάριο τοῦ ναοῦ Ὁνησιφόρο, πού τιμωρήθηκε ἀπὸ τὸν ἅγιο, ἐπειδὴ ἐκμεταλλευότανε τὰ κεριά, πού οἱ πιστοὶ ἀναβαν μέσα σὲ κιβώριο (Migne, P. G. 116, 1248 νθ'), συνδέεται μὲ τὴν ἐποχὴ, πού ὁ Εὐσέβιος ἦταν νέος ἀναγνώστης τοῦ ναοῦ, δηλαδὴ πολὺ πρὶν τὸ 581, ἄρα κατὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνα.

Ἀπὸ διήγηση τοῦ Εὐσεβίου μαθαίνουμε γιὰ τὸν ἐμπρησμὸ τοῦ κιβωρίου καὶ τὴν ἀποκατάστασή του, πού σύντομα ἀκολούθησε. Τὸ γεγονός πρέπει νὰ τὸ συνδέσουμε μὲ τὴν πρώτη ἀβαρική ἐπιδρομὴ ἐναντίον τῆς Θεσσαλονίκης, πού χρονολογεῖται στὰ 581 περίπου.¹

Ἡ ἀποκατάσταση τοῦ κιβωρίου πρέπει νὰ ἔγινε πρὶν τὸ 586, χρονολογία τῆς β' ἀβαροσλαβικῆς ἐπιδρομῆς, ὁπότε τὸ κιβώριο συνδέθηκε μὲ θαύματα σχετικὰ μὲ τὴν πολιτορκία αὐτή. Πραγματικὰ στὴν περίοδο αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ τοποθετήσουμε τὸ θαῦμα τῶν δύο ἀγγέλων, πού παρουσιάσθηκαν στὸν ἅγιο, γιὰ νὰ τοῦ φέρουν διαταγὴ τοῦ «Δεσπότη τοῦ πάντων» νὰ ἐγκαταλείψει τὴν πόλη, ἐπειδὴ εἶχε ἀποφασίσει νὰ τὴν παραδώσει σιτοῦς βαρβάρους. Ὁ ἅγιος ὁμῶς ἀρνήθηκε νὰ συμμορφωθεῖ μὲ τὴ διαταγὴ καὶ δήλωσε ὅτι θεωρεῖ καθήκον του νὰ παραμείνει στὴν πόλη του καὶ ἂν εἶναι ἀναγκη «νὰ συναποθάνῃ μετὰ τῶν συμπολιτῶν του».²

Τὸ τελευταῖο θαῦμα στὴν συγγραφὴ τοῦ Ἰωάννη, πού ἀναφέρει τὸ κιβώριο, εἶναι τὸ σχετικὸ μὲ τὴν Κυρία Εὐταξία,³ πρόσωπο συμβολικόν, πού προσωποποιεῖ αὐτὸ πού σημαίνει τὸ ὄνομά της. Σ' αὐτὸ ἀναφέρεται πῶς ὁ ἅγιος ἔσωσε τὴν πόλη ἀπὸ τὰ δεινὰ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου κρατώντας ἀκόμη καὶ διὰ τῆς βίας κοντὰ του τὴν Κυρία Εὐταξία. Ἐγινε σὲ ἐποχὴ ἐμφυλίων πολέμων, πού σωστὰ ταυτίστηκε μὲ τὴν βασιλεία τοῦ Φωκά.⁴

¹ Ὁ Νικήτας (Νικήτα ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, Εἰς τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Δημητρίου. Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Ἀθῆναι 1936, τ. IB' σ. 334, 8) πληροφορεῖ ὅτι ὁ Μαρριανὸς ἦταν ἑπαρχὸς Ἰλλυρικῆς «οὐ πολλοῖς ὕστερον χρόνοις» ἀπὸ τὴν ἀνέγερση τοῦ μεγάλου ναοῦ τοῦ Λεοντίου. Σύμφωνα μὲ αὐτὸ τὸν Μαρριανὸ θὰ πρέπει μᾶλλον νὰ τὸν τοποθετήσουμε μετὰ 413 - 437, δηλαδὴ στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 5ου αἰῶνα. Προσθέτω ὁμῶς ὅτι οἱ συγγραφεῖς, ὅσοι ἀναφέρουνται σ' αὐτὸ τὸ θέμα, θεωροῦν ὡς ἰδρυτὴ καὶ τοῦ κιβωρίου τὸ Λεόντιο, ἀνάγουν δηλαδὴ τὴν κατασκευὴν του σὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ 5ου αἰῶνα.

² Ὁ Ἰωάννης ἀναφέρει τὸν ἐμπρησμὸ αὐτὸ σὲ δύο ἀπομακρυσμένα σημεῖα τῆς συγγραφῆς του (P.G. ἐνθ' ἄν. 1214 νβ' καὶ 1273 ζε') πρᾶγμα πού ἐκ πρώτης ὄψεως δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι πραγματεύεται δύο διαφορετικὰ γεγονότα. Πιθόκειται ὡστόσο γιὰ τὸν ἴδιον ἐμπρησμὸ, πού ὁ Ἰωάννης τὴν πρώτη φορὰ καταγράφει μετὰ τῶν θαυμάτων ἰδιωτικῆς, θὰ λέγαμε, φύσεως—πῶς ὁ ἅγιος βοήθησε τὸν Εὐσέβιο νὰ ξανακάνει τὸ κιβώριο— καὶ τὴν ἄλλη μετὰ τῶν πολεμικῶν θαυμάτων—πῶς ὁ ἅγιος μεταχειρίστηκε τὸν ἐμπρησμὸ τοῦ κιβωρίου γιὰ νὰ σώσει τὴν πόλη. Ἐξ ἄλλου ὁ Ἰωάννης στὴν πρώτη του διήγηση δηλώνει ὅτι θὰ ἐπιπέσει ἐπὶ τοῦ θέματος «ἐν τοῖς κατόπιν».

² P. G. ἐνθ' ἄν. 1317 ρν'.

³ P. G. ἐνθ' ἄν. 1261 οζ'.

⁴ P. G. ὡς σημείωσις 10. Τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου χαρτοφύλακος Θεσ.

Συνεχιστῆς τοῦ Ἰωάννη στὴν συγγραφὴ εἶναι ὁ Ἀνώνυμος Γ' κατὰ τὴ σειρὰ δημοσιεύσεως στὴν Ἑλληνικὴ πατρολογία τοῦ Migne.¹ Φαίνεται ὅτι γράφει μετὰ τὸ 647, γιατί ἀναφέρεται καὶ σὲ γεγονότα, ποὺ τοποθετοῦνται γύρω στὴν χρονολογίᾳ αὐτῆ.²

Ὁ Ἀνώνυμος μᾶς παραδίδει γιὰ τὴ μεγάλη πυρκαϊὰ τοῦ ναοῦ, ποὺ συνέβη μετὰ τὴν τέταρτη ἀβαροσλαυικὴ πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης (626) περίπου στὰ 634.³ Ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν τῆς καταστροφῆς τοῦ ναοῦ ὑπάρχουν διαφωνίες καὶ τὸ ἴδιο κείμενο παρουσιάζει ὀρισμένες ἀσάφειες.⁴ Ἡ ἐπικρατέστερη γνώμη εἶναι ὅτι ὁ ναὸς δὲν καταστράφηκε τελείως, ἀλλὰ ἔπαθε μεγάλες ζημιές. Αὐτὲς ἐπιδιορθώθηκαν γρήγορα μὲ συνδρομὴς τῶν πιστῶν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου. Ἡ τύχη τοῦ κιβωρίου δὲν σημειώνεται ἀπὸ τὸν Ἀνώνυμο, εἶναι ὅμως πιθανὸ ὅτι αὐτὸ ἀκολούθησε τὴν τύχην τοῦ ναοῦ. Ἴσως τότε νὰ καταστράφηκε καὶ νὰ ἀντικαταστάθῃ με μαρμαρίνο. Πιθανότερο ὅμως εἶναι ὅτι ἡ ἀντικατάστασις αὐτῆ ἔγινε μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Σαρακηνούς καὶ τὴν διαρπαγὴν τοῦ ἀργύρου τοῦ κιβωρίου. Τὴν ἄλωσιν αὐτὴ μνημονεύει ὁ Ἀνώνυμος Δ' στὴν ἀρχὴ τῆς συγγραφῆς του.⁵ Στὸ θαῦμα τῆς συναντήσεως τοῦ ἁγίου Δημητρίου μετὰ τὸν ἅγιον Ἀχιλλεῖο ὁ ἅγιος Δημήτριος μιλά γενικὰ γιὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ ναοῦ του: «αἵμασι ὁμοφύλοις περιρρεῖται μοι νῦν ὁ σηκός... πατεῖται τὰ ἱερά καὶ ἔξοθενάται...» Ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Καμενιάτη⁶ ἔχομε τὶς ἴδιες γενικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν καταστροφὴν καὶ λεηλασίαν ναῶν τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ἄλωσιν ἀπὸ τοὺς Σαρακηνούς.

Στὰ μέσα τοῦ 12ου αἰῶνα ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Νικήτας (1133—1145) μᾶς διασώζει μιὰ λεπτομερῆ περιγραφὴν τοῦ μαρμαρίνου κι-

σαλονίκης κῦρ Ἰωάννου Σταυρακίου Λόγος εἰς τὰ θαύματα τοῦ Μυρορροῦ Μεγάλου Δημητρίου. «Μακεδονικά». Θεσσαλονίκη 1940, τ. I, σ. 319, 15.

¹ P. G. ἔνθ' ἄν. 1325.

² Τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Μαύρου (P. G. 1338 ρ4' θ') χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν Tafrali (ἔνθ' ἄν. σ. 132-134) μετὰξὺ 634-647. Ὁ Ἀνώνυμος Γ' ὑπῆρξε σύγχρονος καὶ μαθητῆς τοῦ Ἰωάννη: «ὁ γενόμενος ἡμῶν... πατήρ Ἰωάννης, ὃς καὶ μετὰ τὴν ἐντεῦθεν πρὸς Θεὸν ἄφιξιν, ὡς παρῶν ἡμῖν διαλέγεται». (P. G. ἔνθ' ἄν. 1336) κλπ.

³ P. G. ἔνθ' ἄν. 1348 ρπγ'. (Πλήρες τὸ κείμενον εἰς Tougart, ἔνθ' ἄν. σ. 145-149). Tafrali, Sur la date..., ὡς εἰς σ. 396 σημ. 3.

⁴ Τὶς κυριότερες ἀπόψεις ἐκφράζουν ὁ Tafrali (βλ. προηγ. σημ.), ὁ Laurent, Sur la date des églises St. Demetrius et Sainte Sophie à Salonique, B. Z., τ. IV, σ. 420-431, καὶ ὁ Diehl, Les monuments chrétiens de Salonique. Paris 1918, σ. 629-634.

⁵ P. G. ἔνθ' ἄν. 1388 σββ'. Ὁ Ἀνώνυμος Δ' γράφει πολὺ ἀργότερον ἀπὸ τὸ 901: «ὅπως μὲν γὰρ Θεσσαλονικὴ χρόνοις πολλοῖς πρότερον ὑπὸ τῶν τῆς δούλης ἑάλω τέκνων τῆς Ἀγαρ...»

⁶ Ἰωάννης Καμενιάτης, Bonn σ. 557.

βωρίου, ὅπως ἦταν στήν ἐποχή του.¹ Ὁ Νικήτας θεωρεῖ ἰδρυτή του τὸν Λεόντιο, ἰδρυτή τοῦ ναοῦ, πράγμα ποῦ δείχνει ὅτι κατασκευάστηκε πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ 12^ο αἰῶνα, ὥστε νὰ ἔχουν λησμονηθεῖ οἱ πραγματικὲς συνθῆκες τῆς κατασκευῆς του.

Ἀπὸ τὸν Εὐστάθιο Θεσσαλονίκης² μαθαίνουμε ὅτι τὸ κιβώριο αὐτὸ ἔπαθε καταστροφὲς κατὰ τὴν ἀλωση τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Νορμανδοὺς τὸ 1185 καὶ ὅτι ὁ «πέριε ἐπιπολάζων κόσμος ἐξ ἀργύρου» κατακόπηκε μὲ πελέκεις καὶ λεηλατήθηκε. Οἱ καταστροφὲς ἐπιδιορθώθηκαν γρήγορα ἀπὸ τὸν κόμητα Βαλδουῖνο, ποῦ χορήγησε τὸν ἀπαιτούμενο ἀργυρο. (Εὐσταθ. *Ἄλωσ. Θεσσ. 299 40).

Ὁ Σταυράκιος³ πάλι κατὰ τὸν 13^ο αἰῶνα παραδίδει ὅτι τὸ κιβώριο ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του διατηρεῖ τὴν ἴδια μορφή, ὅπως καὶ τὸν 12^ο αἰῶνα, καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι τὸ σημεῖο, ὅπου κατ' ἐξοχὴν, ὁ ἅγιος τελεῖ τὰ θαύματά του.

Τέλος ὁ Ἰωάννης Ἀναγνώστης⁴ διηγεῖται τὶς τελευταῖες τύχες τοῦ κιβωρίου καὶ τοῦ τάφου τοῦ ἁγίου κατὰ τὴν ἀλωση τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸ 1453. Οἱ Τούρκοι, λέει, δὲν ἄφησαν ἀπείραχτη τὴν λάρνακα τοῦ ἁγίου γιὰ δύο λόγους: καὶ γιὰ νὰ συλήσουν τὸν «περὶ αὐτὴν οὐκ ὀλίγον χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ λίθων τιμίων καὶ μαργάρων κατασκευασμένον κόσμον», ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ στερήσουν τοὺς χριστιανοὺς ἀπὸ «τῶν ὑγείας παρεκτικῶν θείων μύρων». Ἀπὸ τὸ χωρίο αὐτὸ δὲν φαίνεται ὅτι τὸ κιβώριο καὶ ὁ τάφος καταστράφηκαν ἐντελῶς. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ ναὸς ἔμεινε χριστιανικὸς ὡς τὸ 1481,⁵ ὁπότε ἔγινε τζαμί. Ἴσως τότε νὰ κατεδαφίστηκε καὶ τὸ κιβώριο καὶ ὁ τάφος νὰ μεταφέρθηκε στὸ Βαπτιστήριον ἀριστερὰ τοῦ ναοῦ, ὅπου ἔμεινε σ' ὅλη τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ὅπου βρίσκεται καὶ σήμερα.

Μέσα στοὺς δέκα αἰῶνες τῆς ζωῆς του τὸ κιβώριο, ὅπως εἶδαμε ἤδη, κράτησε πάντοτε τὴν ἴδια μορφή.

Γιὰ τὸ κιβώριο, τὸ πρὶν τὸ 581, ἔχουμε λίγες πληροφορίες στὰ θαύματα τοῦ Μαριανοῦ καὶ Ὀνησιφόρου. Αὐτὲς δείχνουν ὅτι ἦταν ἀργυρὸ, εἶχε πόρτες καὶ περιέκλειε τὸν τάφο τοῦ ἁγίου.

Τὸ κιβώριο, ποῦ κατασκευάστηκε ἀπὸ τὸν Εὐσέβιο ἀμέσως μετὰ τὸ 581 καὶ παρέμεινε στὸ ναὸ πιθανότατα ὡς τὸν 10^ο αἰῶνα, μπορούμε

¹ Νικήτας, ἐνθ' ἄν. σ. 332,3.

² Εὐσταθίου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, Συγγραφὴ τῆς κατ' αὐτὴν ἀλώσεως. Opuscula, ἔκδ. Th. Tafel. Φραγκοῦρη 1832, σ. 296,60.

³ Σταυράκιος, ἐνθ' ἄν. σ. 351.

⁴ Ἰωάννου Ἀναγνώστου, Διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης. Bonn σ. 514 στ'.

⁵ Tafrali, Topographie de Thessalonique. Paris 1913, σ. 173.

νὰ τὸ ἀναπαραστήσουμε μὲ ἀρκετὴ ἀκρίβεια σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα, ποὺ παρέχει ἡ διήγησις τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἰωάννη, κυρίως στὸ θαῦμα τῆς Κυρίας Εὐταξίας.¹

Εἶναι τοποθετημένο περὶ τὰ μέσα τοῦ ναοῦ καὶ πρὸς τὴν ἀριστερῇ κλινοστοιχίᾳ τοῦ μεσαίου κλίτους,² ἐκατὶ ὄπου μετὰ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ 1917 βρέθηκε ἡ ἐξαγωνικὴ μαρμάρινη βάση του.³ Τὸ ἀποτελοῦν ἕξι κίονες ἐνωμένοι μεταξὺ τους μὲ ἰσάριθμους τοίχους.⁴ Οἱ τοῖχοι αὐτοὶ ὀνομάζονται καὶ μεσόστηλα.⁵ Ἐνας ἀπὸ τοὺς ἕξι τοίχους ἦταν διαμορφωμένος σὲ πόρτα μὲ δύο φύλλα.⁶ Ἡ στέγη του ἦταν ἐπίσης ἐξάπλευρη, κωνικὴ καὶ τελείωνε σὲ μεγάλη σφαιροῦ. Κίτω ἀπὸ αὐτὴν ἔβγαιναν φύλλα «ὡσπερ κρίνου βλαστοὶ» καὶ ἀπὸ πάνω ὑψώνονταν ὁ «ζωοποιὸς σταυρὸς» μὲ ἀνάγλυφο τὸν Ἐσταυρωμένο.⁷

Ὀλόκληρο τὸ κιβώριο, λέει ὁ Ἰωάννης, ἦταν καμωμένο «ἐξ ἀργύρου δοκίμου καὶ διαγεγλυμμένου», καὶ ἄλλοῦ, «τὸ ἱερὸν κιβώριον ὅλον ὑπάρχον ἐξ ἀργύρου». Ὅθι πρέπει βέβαια νὰ ἐννοήσουμε ἓνα σκελετὸ σκεπασμένο μὲ πλάκες ἀργυρῆς, ποὺ ἔφεραν διακοσμήσεις ἐγγράφατες ἢ ἀνάγλυφες. Τί παρίσταναν οἱ διακοσμήσεις αὐτὲς δὲν θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πεῖ μὲ βεβαιότητα. Δὲν ἀποκλείονται ὅμως ὁρισμένες ὑποθέσεις, ποὺ παρουσιάζουν ἀρκετὲς πιθανότητες, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ στὴ διακόσμηση τῆς πόρτας.

Στὰ μωσαϊκὰ τῆς βορεινῆς μικρῆς κλινοστοιχίας, ποὺ καταστράφηκαν στὴν πυρκαϊὰ τοῦ 1917, ὑλῆρχε καὶ ἡ παράσταση τοῦ κιβωρίου. Στὶς φωτογραφίες, ποὺ διασώζουν τὰ μωσαϊκὰ αὐτὰ, διακρίνει κανεὶς ἓνα πολυγωνικὸ χτίσμα μὲ κωνικὴ στέγη.⁸ Εἶχα τὴν τύχη νὰ δῶ στὴν βιβλιοθήκη τῆς Βρετανικῆς ἀρχαιολογικῆς σχολῆς Ἀθηνῶν ἓνα ἀντίγραφο ἀντιγράφου τοῦ μωσαϊκοῦ αὐτοῦ σὲ ὕδιτογραφία, καμωμένο ἀπὸ τὸν Walter

¹ P. G. ἐνθ' ἀν. στ. 1265 πβ'.

² «Κατὰ τὸ μέσον τοῦ ναοῦ πρὸς τοὺς λαοῖς πλευροῖς ἐφιδρυμένον». P. G. ἐνθ' ἀν. στ. 1265 πβ' καὶ Νικήτας, ἐνθ' ἀν. σ. 332,6.

³ Γ. Σωτηρίου, Ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον. Ἀθῆναι 1918-19, τ. 4-5, παράρτημα, σ. 33, εἰκ. 45.

⁴ «Κίονι ἐξ καὶ τοίχοις ἰσάριθμοις μεμορφωμένον». P. G. ὡς σ. 401 σημ. 1.

⁵ P. G. ἐνθ' ἀν. στ. 1317 ρν'.

⁶ P. G. ἐνθ' ἀν. στ. 244 ξ', 1265 πγ', 1317 ρν'.

⁷ «Τῷ ἀργυρῷ δημιουργήματι τὰς τοῦ σώματος ὄψεις παρασκευάζον». P. G. ὡς σ. 401 σημ. 41.

⁸ P. G. ἐνθ' ἀν. στ. 1265 πβ', 1244 νβ'.

⁹ Π. Παπαγεωργίου, Μνημεῖα τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ λατρείας τοῦ Μεγαλομάρτυρος Ἁγίου Δημητρίου B. Z. τ. 17, 1903, σ. 321-381, πίν. III,5. T h. U s p e n s k i j. Μερικὰ μωσαϊκὰ τοῦ ναοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Εἰς Δελτίον τοῦ Ρωσικοῦ ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Κωνσταντινουπόλεως. (Ρωσικά). 1909, τ. XIV, πίν. X.

George.¹ Τὸ ἀντίγραφο αὐτὸ παρουσιάζει μεγάλο ἐνδιαφέρον, γιατί δίνει σημαντικὲς λεπτομέρειες γιὰ τὴ διακόσμηση τῶν δύο φύλλων τῆς πόρτας τοῦ κιβωρίου: διακρίνεται καθαρὰ τὸ ἐξαγωνικὸ χρίσµα, µπροστὰ ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἶναι ὁ ἅγιος, καθισµένος σὲ θρόνο. Πάνω ἀπὸ τοὺς κίονες ἐπικάθεται ἡ στέγη χωρὶς τὴ µεσολάβηση καµαρῶν. Οἱ πόρτες τοῦ κιβωρίου φαίνονται ἀνοιχτὲς καὶ εἶναι χωρισµένες ἐγκάρσια ἢ κάθε µία σὲ δύο µέρη. Σὲ καθένα ἀπ' αὐτὰ διακρίνεται καὶ µία μορφή. Ἡ διάταξη αὐτὴ στὴ διακόσμηση τῆς πόρτας θυµίζει τὰ ἐσωτερικὰ καλύµµατα τοῦ βυζαντινοῦ κιβωτιδίου τῆς Μονῆς Βατοπεδίου, ἔργο τοῦ 12^{ου} αἰῶνα, πού ἔχει δημοσιεύσει ὁ καθηγητὴς κ. Ξυγγόπουλος,² ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι αὐτὸ ἀντιγράφει τὸν τάφο τοῦ ἁγίου στὸ ναὸ τῆς Θεσσαλονίκης. Στὰ ἐσωτερικὰ καλύµµατα τοῦ κιβωτιδίου παριστάνονται στὰ δύο ἐπ' αὐτῶν µέρη οἱ ἅγιοι Νέστωρ καὶ Κοσµᾶς, στὰ κάτω οἱ ἅγιοι Λοῦπος καὶ Δαµιανός. Ἡ ἀρχικὴ διάταξη, πιστεύει ὁ κ. Ξυγγόπουλος, ἦταν Νέστωρ καὶ Λοῦπος, Κοσµᾶς καὶ Δαµιανός. Βεβαίως στὸν τάφο δὲν ὑπῆρχαν στὴν πραγματικότητα οἱ εἰκόνας αὐτές. Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανὸ ὅτι ὁ καλλιτέχνης τοῦ κιβωτιδίου ἀντέγραψε τὴν πόρτα τοῦ κιβωρίου, στὴν ὁποία ἀπεικονίζονταν οἱ τέσσερις συγγενεῖς πρὸς τὸν ἅγιο Δημητρίο ἅγιοι.³ Νέστωρ καὶ Λοῦπος ὑπάρχουν καὶ στὶς πόρτες τοῦ ἀντιγράφου, πού ἀνέφερα στὴν ἀρχή. ("Ἰδ εἰκ. 3 β).

Ὅσο γιὰ τὴ διακόσμηση τῶν τοίχων τοῦ κιβωρίου, πού ἀποτελοῦσε, θὰ λέγαµε, ἓνα εἶδος μικρὸ µαυσωλεῖο ἢ µεγάλη λειψανοθήκη (ἴδ. σ. 404 σηµ 5), θὰ µπορούσαμε ἴσως νὰ δεχθοῦµε µὲ ἀρκετὴ πιθανότητα ὅτι αὐτὴν τὴν ἀποτελοῦσαν συνθέσεις ἀπὸ τὸν βίο καὶ τὰ θαύµατα τοῦ ἁγίου, ὅπως µᾶς τὶς διασώζει καὶ πάλι τὸ βυζαντινὸ κιβωτίδιο. Εἶναι ἄξιο προσοχῆς ὅτι τὰ θέµατα τῶν παραστάσεων τοῦ κιβωτιδίου δὲν ἀντιγράφουν τὸν κύκλο τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ.⁴ Ἦδη ἀποδείχθηκε ὅτι τὸ κιβωτίδιο ἀντιγράφει τὴ διακόσμηση τῶν θυρῶν τοῦ κιβωρίου. Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανὸν ὅτι καὶ στὴν ὑπόλοιπη διακόσμηση τοῦ κιβωτιδίου χρησιμοποιοῦνταν τὰ θέµατα, πού παριστάνονταν στὸ κιβώριο. (Εἰκ. 1).

Τὸ μαρµάρينو κιβώριο, πού περιγράφει ὁ Νικήτας τὸν 12^ο αἰῶνα, διατήρησε βασικῶς τὴ μορφή τοῦ ἀργυροῦ. Τὸ ἀποτελοῦσαν ἕξι μαρµάρινοι κίονες χρώµατος πηγάνου, πού ἐνωνόντανε µεταξύ τους µὲ λευκὲς

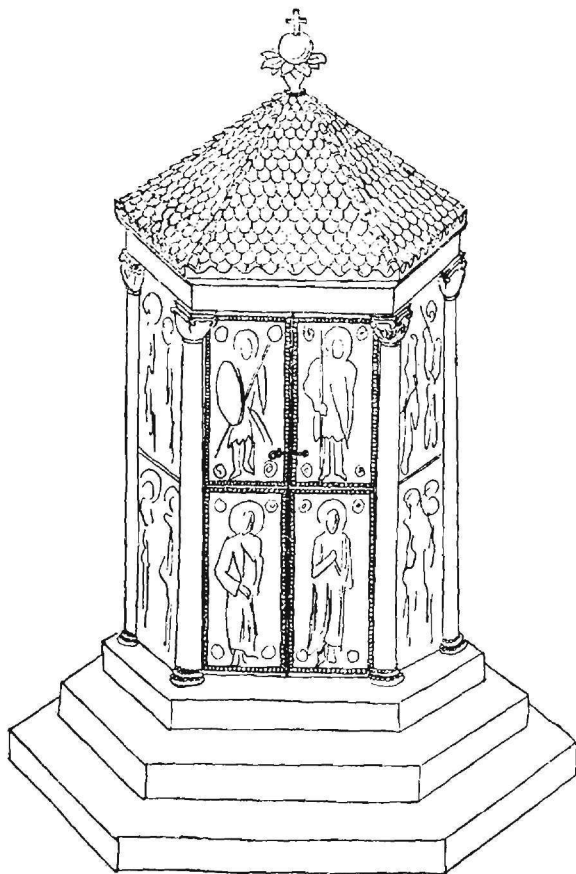
¹ Ἐπιθυμῶ νὰ εὐχαριστήσω θερµότατα τὸν διευθυντὴ τῆς Βρετανικῆς ἀρχαιολογικῆς σχολῆς Ἀθηνῶν κύριον Κούκ, πού εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ µοῦ δείξει τὸ ἀντίγραφο αὐτὸ καὶ νὰ ἐπιτρέψει τὴν χρησιμοποίησή του.

² Ἀ. Ξυγγόπουλος, Βυζαντινὸν κιβωτίδιον μετὰ παραστάσεων ἐκ τοῦ βίου τοῦ Ἀγίου Δημητρίου. Ἀρχαιολογικὴ ἐφημερίς. Ἀθῆναι 1936. Πίν. Α' 2.

³ Κοσµᾶς καὶ Δαµιανός ὑπῆρχαν καὶ στὸ κατεστραµµένο σήμερα µωσαϊκὸ τῆς βορεινῆς μικρῆς κιονοστοιχίας, πού παρίστανε τὸν ἅγιο σὲ στάση δεήσεως.

⁴ Ἀ. Ξυγγόπουλος, ἐνθ' ἄν. σ. 126—129.

μαρμάρινες πλάκες, ἔτσι πὺν σχηματίζαν ἓνα κλειστὸ ἑξάπλευρο χτίσμα.¹ Ἡ πόρτα εἶναι καὶ ἔδῳ δίφυλλη, ἀπὸ τὸν Σταυράκιω δὲ μαθαίνουμε ὅτι ἦταν τοποθετημένη σιὰ πλάγια. Στὸ θαῦμα τοῦ Βιταλίου ἀναφέρεται ὅτι ὁ νεωκόρος καὶ ὁ Βιτάλιος «εἰσελθέτων ἄμφω (εἰς τὸ κιβώριον) ἐκ τοῦ

Εἰκὼν 1.

λαιοῦ...» (ἐνθ' ἄν. σ. 353,9.—Λανθασμένως εἰς P. G. 1418 «ἐκ τοῦ ἑλαιίου»). Πάνω στὶς κολῶνες ἐπικαθόντανε μαρμάρινα τόξα, κοσμούμενα μὲ τὴν «ἐξάγωνον σφενδόνην», ἴσως ἓνα εἶδος κυματίου, τὸ ὁποῖο πιθανό-

¹ «Οἱ κίονες... κατ' οὐδὲν τῇ χροῇ τοῦ πηγάνου ἀπολιμπάνονται, λευκοῖς δὲ συμπτυσσόμενοι εἰς ἐξάγωνον ἄταν τὸ σχῆμα διαμορφοῦσι μαρμάροις». (Νικήτας, ἐνθ' ἄν. σ. 332,6). Ἡ «χρῆμα πηγάνου» εἶναι πιθανότατα τὸ κτερινωπὸ χρωῆμα, ὅπως τὰ ἄνθη τοῦ πηγάνου. (D u C a n g e, Glossarium I, σελ. 1163).

τατα σχημάτιζε ένα γεῖσο πάνω ἀπὸ τις καμάρες, πού ἀποτελοῦσε καὶ τὴν βάση τῆς στέγης. Αὐτὴν τὴν ἀποτελοῦσαν ἔξι «αὐγοειδεῖς» πλάκες, πρὸς κατέληγαν σὲ κοινὴ κορυφή. Θὰ πρέπει βέβαια νὰ τις ἐννοήσουμε σὺν τριγωνικὰ τμήματα αὐγοῦ, πού στὸ σύνολο τῶν ἔξι δίνουν μιὰ θολωτὴ στέγη. Στὴν κορυφὴ τῆς στέγης ἦταν τοποθετημένη μαρμαρίνη σφαιρα μέσα σὲ φύλλα κρίνου, πάνω στὴν ὁποία ὑψώνονταν «ἀκτινοβολῶν καὶ θείος σταυρός».

Ἡ εἰκόνα 2 ἀποτελεῖ μιὰ ἀπόπειρα ἀναπαραστάσεως τοῦ μαρμαρίνου κιβωρίου. Γι' αὐτὴν χρησιμοποιήθηκαν τὰ ἔξι καὶ θωράκια,¹ πού βρέθηκαν σὲ διάφορα μέρη τοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης. Τμήματα παρομοίων τόξων βρέθηκαν καὶ στὸ ναὸ τῆς Ἀχειροποιήτου Θεσσαλονίκης.² Οἱ τοῖχοι τοῦ κιβωρίου μπορεῖ νὰ ἀποτελοῦνται ἀπὸ πλάκες μονοκόμματα, πιθανότερο ὅμως εἶναι ὅτι γι' αὐτοὺς χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ δύο ἀλλεπάλληλα θωράκια, ὅπως ὑποβάλλει ἡ διάταξη τῆς πόρτας τοῦ κιβωρίου, ἢ ὁποία, ὅπως ἀποδείχθηκε, χωρίζεται ἐγκάρσια σὲ δύο τμήματα.³ Τὰ κάτω θωράκια θὰ ἔφεραν ἴσως γεωμετρικὲς ἢ ἄλλες διακοσμήσεις, ἐνῶ τὰ ἔπάνω θὰ παριστάνονταν σκηνὲς ἀπὸ τὸ βίβιο καὶ τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου, ὅπως πιὸ πάνω ἔγινε λόγος.⁴

¹ Ἀπὸ τὸν 5^ο ὡς τὸν 15^ο αἰῶνα ὑπῆρχε μέσα στὸ κιβώριο ὁ τάφος,⁵

¹ Γ. Σωτηρίου, ἐνθ' ἄν. σ. 31, εἰκ. 44, καὶ σ. 12 καὶ 14.

² Γ. Σωτηρίου, Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος. Ἀρχαιολογικὴ ἔφημερίς. Ἀθῆναι 1921, σ. 288, εἰκ. 71.

³ Στὸ ἀντίγραφο κιβωρίου τοῦ Σρεζνέφσκυ (εἰκ. 3 καὶ 4) οἱ τοῖχοι συμφωνοῦν μὲ τὴν πόρτα, ἢ ὁποία εἶναι μονοκόμματα.

⁴ Θερμότατα εὐχαριστῶ τὸν καθηγητὴ καὶ τὴν κυρία Σωτηρίου, πού εἶχαν τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ δείξουν νέες φωτογραφίες τῶν τόξων αὐτῶν, καθὼς καὶ ἀνεκδότην θωρακίων, πρᾶγμα πού πολὺ μὲ βοήθησε στὴν καλύτερη ἐκτίμηση τῶν δεδομένων.

⁵ Στὸν πρῶτο μικρὸ ναὸ πρὸ τοῦ Λεοντίου ὁ τάφος τοῦ ἁγίου ἦταν τοποθετημένος στὴ θέσῃ τῆς Ἀγίας τραπέζης. (Ἀνακοίνωσις καθηγητοῦ κυρίου Σωτηρίου, Ἀπρίλιος 1950). Τὸ κτίσμα αὐτὸ ἴσως δὲν ἀποτελοῦσε κἀν πραγματικὸ ναὸ, ἀλλὰ ἓνα εἶδος μικροῦ μανωλείου. Σ' ἓνα ἀπὸ τοὺς βίβιους τοῦ ἁγίου, αὐτὸν πού ὁ Delehaye θεωρεῖ ὡς τὸν ἀρχαιότερο (Delehaye, Les legendes grecques des saints militaires. Paris 1909, σ. 103—109), ἀναφέρεται ἀπλῶς ὡς «οἰκία ἐπὶ μικροῦ πᾶνου τοῦ σχήματος» (ἐνθ' ἄν. σ. 259—263). Ὁ τάφος τοῦ ἁγίου λοιπὸν, ἔτσι τοποθετημένος, ἦταν εὐπρόσιτος στοὺς πιστοὺς καὶ ἀποτελοῦσε τὸ κατ' ἔξοχὴν μέρος, ὅπου ὁ ἅγιος τελοῦσε τὰ θαύματά του, ὅπως σαφῶς φαίνεται ἀπὸ τὸ θαῦμα τῆς ἰάσεως τοῦ ἐπάρχου Λεοντίου. (P. G. 1811 ιε', 1200 κβ'). Πιθανότατα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὁ ἅγιος σχετίστηκε μὲ ἀγίασμα, πού βρισκότανε ἔξω ἀπὸ τὸ μικρὸ ναὸ. Αὐτὸ εἶναι ἴσως τὸ πηγάδι, πού ὑπάρχει ἀκόμη στὴν ἄκρῃ τοῦ βόρειου τοῖχου (Σωτηρίου, Ἀρχ. Δελτ. ἐνθ' ἄν. σ. 41, εἰκ. 54). Ἄ. Ξυγγολοῦλου, Ἡ βασιλικὴ τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη 1946, σ. 19) καὶ θεωρεῖται καὶ σήμερα ὡς ἀγίασμα. Ὁ μεγάλος ναὸς περιέλαβε καὶ τὸ ἀγίασμα αὐτό. Ὅταν χτίστηκε ὁ μεγάλος ναὸς, ὁ τάφος μεταφέρθηκε στὸ μεσαῖο κλίτος. Τὰ αἶτια τῆς μεταφορᾶς αὐτῆς δὲν

ποῦ κατὰ τὴν παράδοση ἔκρυπτε τὸ σῶμα τοῦ ἁγίου, καμωμένος στὴν ἀρχὴ ἀπὸ ἄργυρο (5ος—10ος αἰώνας) καὶ ἀπὸ μάρμαρο κατόπιν (10ος—15ος αἰώνας). Αὐτὸς ὀνομάζεται καὶ σκίμπους, σκιμπόδιον, κραβάτιον, σωρὸς καὶ λάφναξ.¹

¹ Ἀπὸ τὸν Σταυράκιο καὶ τὸν Κωνσταντῖνο Ἀκροπολίτη μαθαίνουμε ὅτι στὴν ἐποχὴ τοὺς ὑπῆρχε ἡ δοξασιά, ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν «δορατὴ λάφνακα ὑπῆρχε καὶ ἄλλη, ὑπόγεια, ποῦ πραγματικὰ περιεῖχε τὸ σῶμα τοῦ ἁγίου.»²

Στὸ κάλυμμα τοῦ τάφου ἦταν «ἐντετυλωμένη» ἡ εἰκόνα τοῦ ἁγίου σὲ στάση δεήσεως. Ἐδῶ τὰ κείμενα συμφωνοῦν πάλι μὲ τὴν παράσταση τοῦ βυζαντινοῦ κιβωτιδίου.³

Στὸ θαῦμα τοῦ Ὀνησιφόρου γίνεται λόγος γιὰ τὴ συνήθεια νὰ ἀνάβουνται κεριὰ μέσα στὸ κιβώριο. Βεβαίως θὰ ὑπῆρχαν κρεμασμένες καὶ καντήλες, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ἐγκόλπιο τοῦ Βρετανικοῦ μουσείου, ποῦ παριστάνει τὸν ἅγιο Δημήτριο νεκρὸ μέσα στὸ κιβώριο.⁴

εἶναι σαφὴ, πιθανότατα ὅμως ὑπαγορεύθηκε ἀπὸ λόγους ἐξοικονομήσεως. Ὅταν δηλαδὴ ἡ Ἁγία τράπεζα περιορίστηκε μέσα στὸ Βῆμα, ὁ τάφος τοῦ ἁγίου ἔγινε ἀπόσιτος στυλὸς πιστοῦς, ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἡ λατρευτικὴ του σπουδαιότης καὶ ἡ φήμη γιὰ τὰ θαύματα, ποῦ τελοῦνταν σ' αὐτόν, προσεῖλκυαν τοὺς πιστοὺς καὶ ἔκαναν ἀπαροίτητη τὴν διευκόλυνση τῆς προσεγγισεῶς τῶν στὸν τάφο. Ἔτσι ἴσως δημιουργήθηκε ἡ ἀνάγκη τῆς μεταφορᾶς τοῦ τάφου, ὁ ὁποῖος πραγματικὰ τοποθετήθηκε ἐκεῖ, ὅπου ἤδη ἀναφέραμε, καὶ περιορίστηκε μὲ τὸ κιβώριο, ποῦ εἶχε τὴ θέση μεγάλης λειψανοθήκης ἢ μικροῦ μασσωλείου. Ἡ σχέση τοῦ ἁγίου μὲ τὸ ἁγίασμα δὲν ἔπαυσε καὶ ἴσως συγχρόνως μὲ τὴν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ ἔγιναν καὶ οἱ ὑδραυλικὲς ἐγκαταστάσεις, ποῦ ὀδηγοῦσαν τὸ ἁγίασμα ἀπὸ τὸ πηγᾶδι στὴν κρύπτη τοῦ ναοῦ, ὅπου μοροῦσαν νὰ τὸ παίρνουν οἱ πιστοὶ χωρὶς αὐτὸ νὰ δημιουργεῖ ἀνωμαλίες στὸν κυρίως ναό. Σιγὰ σιγὰ, σκόπιμα ἢ ἄθελγητα, ξεχάστηκε ἡ προσέλευση τοῦ ἁγιάσματος καὶ δημιουργήθηκε ἡ πίστη, ὅτι τὸ ἁγίασμα βγαίνει ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ ἁγίου μέσα στὸ κιβώριο, ὅπως ἴσως δηλώνει τὸ ἐπίθετο «ἡγιασμένον», ποῦ ἀποδίδεται συχνὰ στὸ κιβώριο, καὶ σχετικὸ χωρίο τοῦ Πλωτίνου: «ἔξ ἧς περὶ (σοροῦ) ἄφθονοι ἰαμάτων πηγαὶ ἀναβλύζουσαι ἅπαν τὸ τῆς ἐκκλησίας πρόσωπον ποταμηδὸν καταρδεύουσι» (ἐνθ' ἄν. σ. 47). Ἄν ἡ χρονολόγησις τοῦ Πλωτίνου τὸν 7ο αἰῶνα εἶναι σωστὴ, τότε θὰ πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἡ δοξασιά περὶ ἁγιάσματος ὑπῆρχε τὸν 7ο αἰῶνα, καθὼς καὶ οἱ ὑδραυλικὲς ἐγκαταστάσεις.

¹ Ρ. Γ. ἐνθ' ἄν. 1212 κβ', 1244 ξ', 1265 πδ' κ.λ.π. Νικήτας, ἐνθ' ἄν. σ. 331, 332 κ.λ.π. Σταυράκιος, ἐνθ' ἄν. 338, 343, 353 κ.λ.π. Κ. Ἀκροπολίτης εἰς Παπαδοπούλου Κεραμέως, Ἀνάλεκτα ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας τ. Ι, σ. 161, 184, 197 κ.λ.π.

² Σταυράκιος, ἐνθ' ἄν. σ. 353, 18. Κ. Ἀκροπολίτης, ἐνθ' ἄν. σ. 193. Ἀ. Ξυγγοπούλου, Βυζαντινὸν κιβωτιδίου, σ. 111.

³ Ἀ. Ξυγγοπούλου, ἐνθ' ἄν. Πίν. Α' 1. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν εἰκόνα αὐτὴ ὑπῆρχε πιθανότατα καὶ ἄλλη εἰκόνα τοῦ ἁγίου μέσα στὸ κιβώριο. Ἴσως παρίστανε τὸν ἅγιο μὲ στρατιωτικὴ περιβολή. Πάντως ἔφερε χρυσὸ στέφανο στὸ κεφάλι καὶ στα πόδια. (Εὐστάθιος, ἐνθ' ἄν. σ. 179, 10 καὶ 296,60).

⁴ Ἀ. Ξυγγοπούλου, ἐνθ' ἄν. σ. 115, εἰκ. 7.

Στὴν ὑπηρεσία τοῦ κιβωρίου ὑπῆρχε ὀρισμένος εἰδικὸς ὑπηρέτης. Τὸ κιβώριο ἀνοίγει μόνον παρουσία τοῦ ὑπηρέτη αὐτοῦ.¹

² Ἀπὸ τὸν 10^ο αἰῶνα καὶ ὕστερον ἐμφανίζεται ἡ δοξασία περὶ ἀναβλύσεως μύρου ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ ἁγίου, ἡ ὁποία ἔδωσε στὸν ἅγιο καὶ τὴν ἐπωνυμία τοῦ Μυροβλύτου.³

II

Στὴν ἀρχὴ τῆς μελέτης αὐτῆς ἔγινε λόγος γιὰ ἓνα ἀντίγραφο κιβωρίου, πὸν ὑπάρχει δημοσιευμένο στὶς «Χριστιανικὲς ἀρχαιότητες» τοῦ Πρόχορωβ. Τὸ πρωτότυπο βρίσκεται, ἢ τοῦλάχιστο βρισκότανε τὴν ἐποχὴ τῆς δημοσιεύσεως στὸ μητροπολιτικὸ ναὸ τῆς Κοιμήσεως στὴ Μόσχα, ὅπου τὸ σχεδίασε καὶ τὸ φωτογράφησε ὁ Πρόχορωβ.³ Ὁλόκληρο τὸ ἀντικείμενο εἶναι ἀπὸ ἄργυρο ἐπιχρυσωμένο. Πιθανότατα περιεῖχε αἶμα ἢ «λύθρον» τοῦ ἁγίου Δημητρίου.

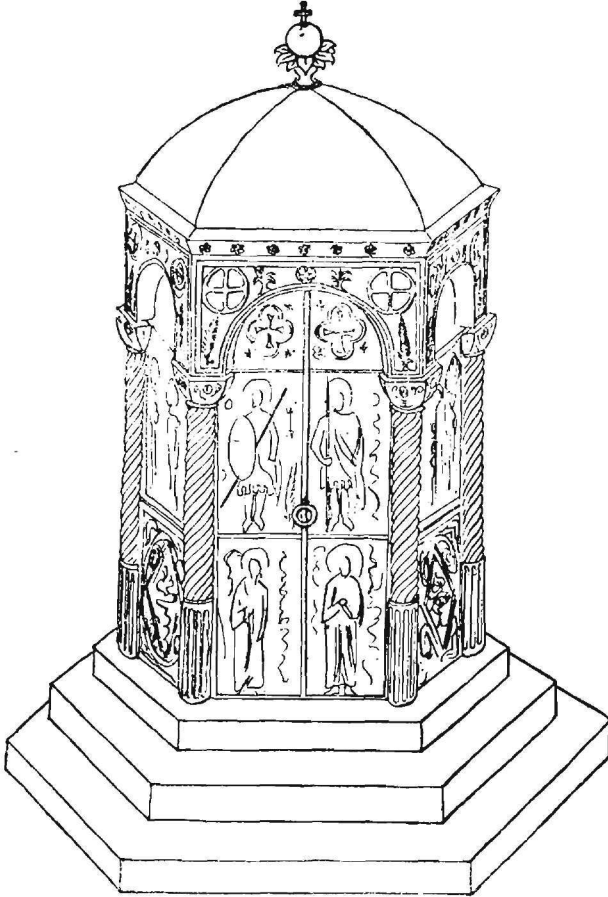
Τὸ ἄντίγραφο παριστάνει μιὰ ὀκταγωνικὴ κατασκευή. (Εἰκ. 3 καὶ 4). Ὅκτῳ κίονες, ἐνωμένοι μεταξύ τους μὲ ἰσορίθμους τοίχους, βασιτίζουν ὀκτῶ καμάρες, πᾶνω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὑψώνεται ὀκτάπλευρη κωνικὴ στέγη Ἡ κορυφὴ τῆς στέγης λείπει, μποροῦμε ὅμως μὲ ἀσφάλεια, ὅπως θὰ δοῦμε, νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τελείωνε σὲ φύλλα κρίνου μὲ σφαῖρα καὶ σταυρό. Στὰ σημεῖα τῶν ἐνώσεων τῶν πλακῶν τῆς στέγης ὑπάρχουν σχοινοειδεῖς ράβδοι. Στὰ σαμαρωτὰ τρίγωνα μεταξύ τῶν καμαρῶν ὑπάρχει κόσμημα ὅμοιο μὲ ἀνεστραμμένο ἀνθῆμιο. Μπροστὰ ἀπὸ κάθε καμάρα εἶναι τοποθετημένος καὶ ἀπὸ ἓνας κρατήρας. Οἱ τέσσερις ἀπὸ τὶς ὀκτῶ πλευρὲς φέρουν παραστάσεις καὶ ἐπιγραφές καὶ ἐναλλάσσονται μὲ τὶς τέσσερις ἄλλες, πὸν καλύπτονται ἀπὸ ἀνάγλυφο ἐλισσόμενο κόσμημα ἀπὸ φύλλα ἀμπέλου σχη-

¹ P. G. ἔνθ' ἄν. 1265 πγ'.

² Τὸ μῦρο ἀναφέρεται ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς ἀπὸ τὸν 10^ο αἰῶνα καὶ ὕστερα. Γ. Σωτηρίου, Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου σελ. 44 σημ. 1. Πολλὰ καὶ διάφορα θαύματα μαρτυροῦν γιὰ τὴν ἰδιαιτέρη θέση, πὸν πῆρε στὶς παραδόσεις τοῦ ἁγίου ἡ δοξασία περὶ τοῦ μύρου. Ἀπὸ τὸν Σταυράκιω μάλιστα μαθαίνουμε καὶ γιὰ τὴν πορεία, πὸν πιστεύονταν ὅτι αὐτὸ ἀκολουθοῦσε μέσα στὸ ναό. (Σταυράκιος, ἔνθ' ἄν. σ. 373, 35). Ἡ «ὁδὸς τοῦ μύρου» ἀρχίζει ἀπὸ τὴν «μυροφόρον σαρὸν» μέσσ στὸ κιβώριο, διευθύνονταν «κατ' εὐθείαν τοῦ ναοῦ», δηλαδὴ πρὸς τὸ ἱερό, μὲ ὑπόγειους ὀχετοὺς καὶ μαζεῦστανε «στὰς μυροδόχους δεξαμενάς». Ἀπὸ ἐκεῖ πάλι ἔρρεε πρὸς τὴν κρύπτη τοῦ ναοῦ, ὅπου τὸ ἐπαιρναν οἱ πιστοί. Ὁ Δημήτριος Χρυσολωρᾶς περιγράφει καὶ τὸν τρόπο τῆς λειτουργίας τῶν «μυροδόχων δεξαμενῶν». (P.G. ἔνθ' ἄν. 1423).

³ Ὁ Σρεζνέφσκυ βεβαιώνει ὅτι οἱ φωτογραφίες καὶ τὰ σχέδια εἶναι πιστότατα καὶ μπορεῖ κανεῖς νὰ τὰ ἐμπιστευθεῖ ἀπολύτως. Αὐτὸ ὅμως, τοῦλάχιστο γιὰ τὶς ἐπιγραφές, δὲν εἶναι πολὺ σωστό.

ματοποιημένα. Μία ἀπὸ τὶς τέσσερις πρώτες πλευρὰς εἶναι διαμορφωμένη σὲ πόρτα μὲ δύο φύλλα μὲ παραστάσεις δύο στρατιωτικῶν ἁγίων καὶ ἐπιγραφάς: Ὁ Ἅγιος Νέστωρ καὶ Ὁ Ἅγιος Λοῦπος. (Εἰκ. 3 β). Δυὸ ἄλλες πλευρὰς κατέχει μεγάλη ἐπιγραφή συνεχιζομένη. (Εἰκ. 4). Στὴν τέταρτη παριστάνεται αὐτοκρατορικὸ ζεύγος, τὸ ὁποῖο στεφανώνει ὁ Χρι-

Εἰκὼν 2

στός. (Εἰκ. 3 α). Ἡ μορφή τοῦ αὐτοκράτορος συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἑξῆς ἐπιγραφή:

Κων(σταντῖνος) ἐν | Χ(ριστῷ) τῷ Θ(εῷ) | πι|σ|τός | βασιλ(εὺς) [καὶ] | αὐτοκράτ(ωρ) Ρωμαί(ων) | δ' Δ|ούκας.

Στὴν μορφή τῆς αὐτοκρατορίας ἡ ἐπιγραφή:

† Εὐδοκία | ἐν | Χ(ριστῷ) | τῷ Θ(εῷ) π(ίστη) | βα|σιλ(εὺς) (ἢ βασι

λισσα) Ρωμέων. Πρόκειται για την αυτοκράτειρα Εύδοκία την Μακροβολήτισσα.¹ Δεξιά και αριστερά του Χριστού οι συντομογραφίες: 'Ι(ησοῦς) Χ(ριστός).

Οι δύο αυτοκρατορικές επιγραφές προσδιορίζουν σαφώς τον χρόνο κατασκευής του αντικειμένου αυτού, που έγινε πιθανότατα κατά παραγγελία του Κωνσταντίνου Δούκα και της συζύγου του. 'Ο Κωνσταντίνος Δούκας έβασίλευσε από το 1059 ως το 1067.²

Όσο για τους λόγους, που μπορεί να συνετέλεσαν, ώστε να συνδεθεί ο αυτοκράτωρ με τον πολιοῦχο της Θεσσαλονίκης, μπορούμε να τους αναζητήσουμε στην περίοδο των επιδρομών των Ούζων έναντιον του Βυζαντινού κράτους, οι οποίοι σοβαρά απείλησαν και τη Θεσσαλονίκη. 'Ο Δούκας, άνέτοιμος να τους αντιμετώπισει στρατιωτικώς, όπως μās πληροφορεί ο Ζωναράς,³ «πρός το θεῖον κατέφυγε, δάκρυσι και συντριβῆ καρδίας τούτου δεόμενος και την εκειθεν εκκαλούμενος άρωγήν», η οποία πραγματικά εκδηλώθηκε με μορφή φοβερού λοιμού, που δεκάτισε τους Ούζους και τους ανάγκασε να άποσυρθούν. Είναι πολύ φυσικό ότι ο άγιος Δημήτριος, γνωστός ήδη για τέτοιες επεμβάσεις, θεωρήθηκε ο κύριος συντελεστής της σωτηρίας και δέχτηκε τις ευχαριστίες του αυτοκράτορα.

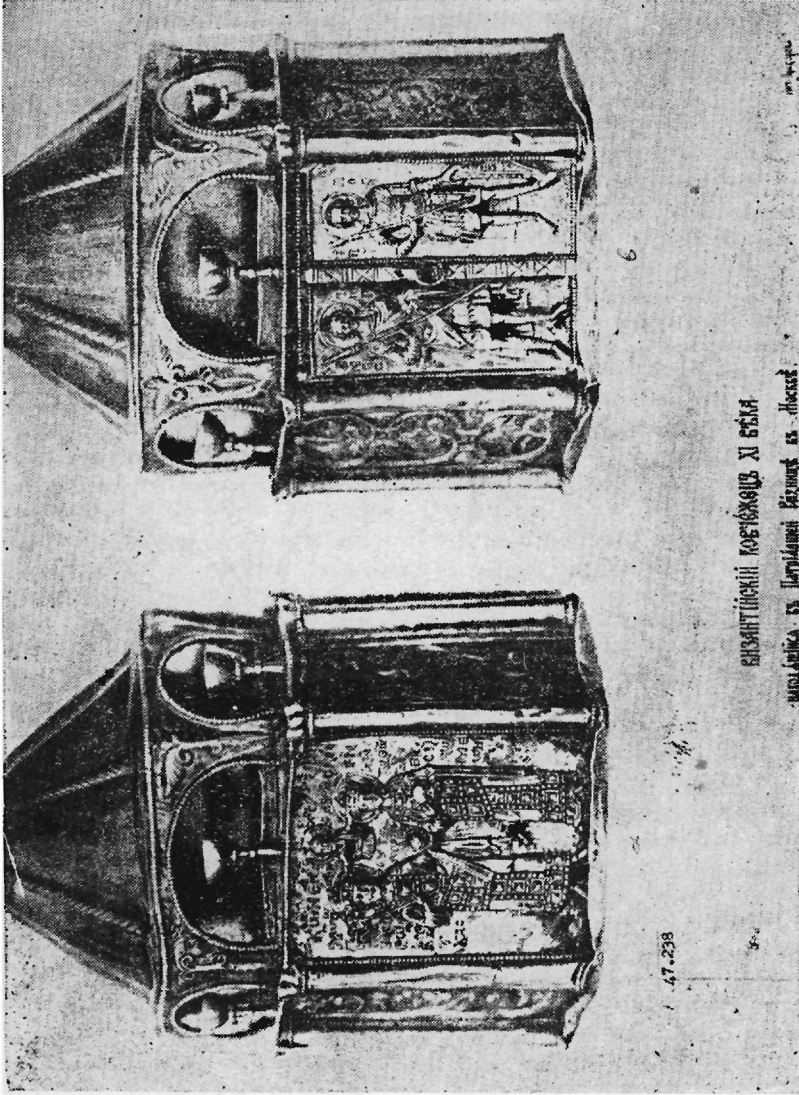
'Η μεγάλη επιγραφή (Εικ. 4), που καλύπτει τις δύο πλευρές, αποτελείται, όπως παρατηρεί ο Σρεζνέφσκυ, «άπό έξι λαμβινούς τριμέτρους βυζαντινής στιχοσυνθέσεως» και είναι η έξης :

† Σαφής πέφυκα τοῦ κιβωρίου τύπος τοῦ | λογιχονύκτου | Μάρτυρος
Δη[[μη]]τρίου, έχω δέ | Χριστόν εκτός εοτηλωμένον || στέφοντα | χερσὶ τῆν

¹ 'Η άνάγνωση των επιγραφών άπ' το Σρεζνέφσκυ είναι λανθασμένη. Την πρώτη διαβάζει: «Κωνσταντίνος έν Χριστῷ τῷ Θεῷ αυτοκράτωρ πάσης της βασιλείας Ρωμαίων ο Δούκας» και τη δεύτερη: «Εύδοκία έν Χριστῷ τῷ Θεῷ Μητηρ βασιλίσ (ή βασίλισσα) Ρωμαίων». Είναι φανερό ότι στη δεύτερη έπιγραφή τα γράμματα ΠΙ (στη) έγιναν στην εικόνα που δημοσιεύει από κακή σχεδίαση ΜΡ, δηλ. Μητηρ. 'Απ' τη λανθασμένη αυτή άνάγνωση ξεκινώντας ο Σρεζνέφσκυ φτάνει σε έντελώς άπίθανες εικασίες και δημιουργεί και τον άνύπαρκτο τίτλο της «βασιλίσσης μητρός», που δόθηκε δήθεν στην Εύδοκία.

² 'Ο Σρεζνέφσκυ προσδιορίζει άκριβέστερα τον χρόνο κατασκευής μεταξύ 1059-1061 από το γεγονός, ότι η σφαιρα που κρατούν οι αυτοκράτορες δέν φέρει σταυρό. Συμπεραίνει λοιπόν ότι θα έγινε σε εποχή, που θα ζούσε άκόμη ο 'Ισαάκιος Κομνηνός, ο όποιος, όπως είναι γνωστό, οικειοθελώς παραχώρησε τον θρόνο στον Κωνσταντίνο Δούκα. 'Ο 'Ισαάκιος πέθανε το 1061. Δέν γνωρίζω άν η έλλειψη σταυρού από τη σφαιρα μπορεί να έχει την πιο πάνω σημασία, νομίζω όμως ότι, άν η υπόθεση, που έχει εκτεθεί στην προηγούμενη σημείωση, άληθείει, τότε τον χρόνο κατασκευής του άρτοφοριού θα έπρεπε μάλλον να τον τοποθετήσουμε στα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Κωνσταντίνου Δούκα.

³ Ζωναράς, Bonn, τ. ΙΙΙ, σ. 679.

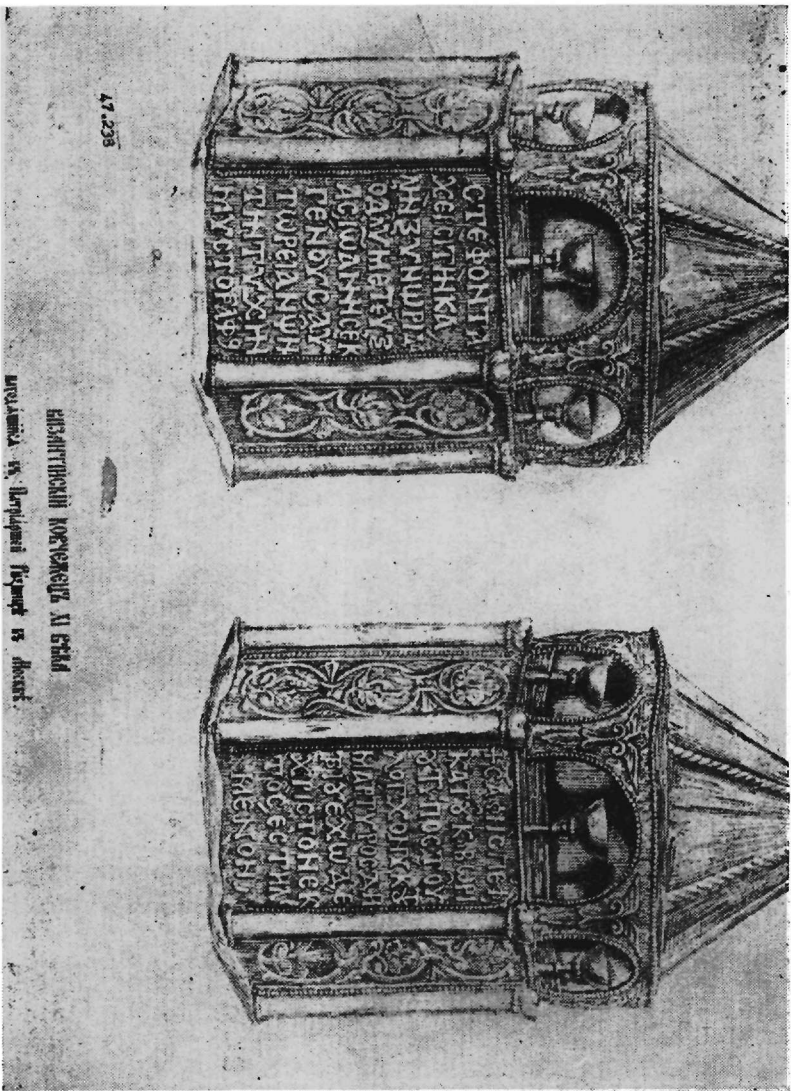

6

СВЯТЫЙ КРОМЪСЪ XI ВѢКА
СВЯТЫЙ КРОМЪСЪ XI ВѢКА

47.238

Рис. 3.

47.238

СВЯТЫЙ ЦЕРКОВНИИ КОРЕМОНЕЦЪ ИИ СЪДЪ
 СВЯТЫЙ ИИ СВЯТЫЙ СВЯТЫЙ ИИ СВЯТЫЙ

Рис. 4.

καλὴν ξυνωρίδα. | Ὁ δ' αὖ μὲ τεύξ|ας Ἰωάννης ἐκ | γένους Αἰ|τωριανῶν |
τὴν τύχην | μυστογράφος.

Κατασκευαστῆς λοιπὸν τοῦ κιβωριόμορφου ἀντικειμένου εἶναι ὁ Ἰωάννης ἐκ τοῦ γένους τῶν Αἰτωριανῶν. Μὲ τὸ ἐπίθετο αὐτὸ εἶναι γνωστοὶ δύο πατριάρχαι στὶς ἀρχές καὶ τὰ μέσα τοῦ 13^{ου} αἰῶνα. Ἴσως τῆς ἴδιας οἰκογένειας εἶναι καὶ ὁ Ἰωάννης. Ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖο ἀναφέρει τὸ ὄνομά του, δείχνει ὅτι αὐτὸ ἀνήκει σὲ σημαίνουσα οἰκογένεια τοῦ Βυζαντίου. Καὶ ὁ ἴδιος ἐξ ἄλλου εἶναι τιτλοῦχος, «μυστογράφος», ὅπως μᾶς πληροφορεῖ, πὺ σημαίνει πιθανότατα γραμματεὺς, κάτι παρόμοιο μὲ τὸ «ἀσηκρήτης».¹

Κατὰ τὴν ἐπιγραφή τὸ ἀντικείμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ πιστὸ ἀντίγραφο (σαφῆ τύπον) τοῦ κιβωρίου τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Ὁ Σρεζνέφσκυ θεωρεῖ ὅτι ἀναπαριστάνει τὸ κιβώριο τοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης. Γι' αὐτὸ ὅμως θὰ εἶχε κανεὶς πολλὰς ἀντιρροήσεις. Καὶ πρῶτα πρῶτα τὸ κιβώριο τῆς Θεσσαλονίκης εἶχε μορφή ὄχι ὀκταγωνική, ἀλλὰ ἑξαγωνική, τὴν ὁποία διατήρησε πάντοτε. Οὔτε πάλι μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ ἡ διαφορὰ σὲ λανθασμένη ἀντιγραφή ὕστερα ἀπὸ τὴν κατηγορηματικὴ δήλωση περὶ «σαφοῦς τύπου». Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ ὑπάρχουν στὸ μικροτέχνημα αὐτὸ διακοσμητικὰ στοιχεῖα τόσο σημαντικά, πὺ δύσκολα θὰ παραλείπονταν ἀπὸ τὶς περιγραφὰς τοῦ Ἰωάννη καὶ τοῦ Νικήτα, καὶ τέτοια εἶναι οἱ ὀκτὼ κρατῆρες. Ἀκόμη στὶς πόρτες του παριστάνονται μόνον οἱ ἅγιοι Νέστωρ καὶ Λουῦκος.

Δὲν ἀντιγράφει λοιπὸν τὸ κιβώριο τοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ ἄλλου ναοῦ, πὺ θὰ πρέπει νὰ τὸν ἀναζητήσουμε ἔξω ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη.

Ἀπὸ τοὺς βίους καὶ τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου γίνεται γνωστὸ ὅτι πολὺ νωρὶς ἢ πρωτεύουσα τοῦ κράτους καὶ οἱ αὐτοκράτορες ἔδειξαν τὴν ἀγάπη καὶ τὸν σεβασμὸ τους πρὸς τὸν ἅγιο τῆς Θεσσαλονίκης. Ἦδη ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ κατόπιν ὁ Μαυρίκιος ζήτησαν νὰ πάρουν στὴν Κωνσταντινούπολη μέρος ἀπὸ τὰ λείψανά του.² Ὁ ἅγιος ὅμως, λέει ἡ παράδοση, ἐναντιώθηκε σ' αὐτὸ καὶ οἱ δύο αὐτοκράτορες ἀρκέσθηκαν σὲ χῶμα ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ ἁγίου. Πολὺ ἀργότερα ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς μετέφερε τὴν εἰκόνα, πὺ σκέπαζε τὸν τάφο τοῦ ἁγίου, στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴν ἀπέθεσε στὴ Μονὴ τοῦ Παντοκράτορος.³ Στὸ ναὸ τῆς Θεομήτορος, «τὸ λεγόμενον Οἰ-

¹ Ἐρρίκου Στεφάνου, Thesaurus II, σ. 1317, ὅπου τὸ «μυστογράφος» ἐξηγεῖται ὡς «Mysteriorum Scriptor». Ὁ Bandini, Bibl. Medica I, σ. 117, ἀναφέρει τὸ χωρίο: «Λουκάς ὁ Χριστοῦ φέγγατος μυστογράφος». Du Cange, Glossarium I, σ. 981, ἐξηγεῖται ὡς «secretarius», ἀνάλογο πρὸς τὸ «ἀσηκρήτης». Sophocles, Greek Lexicon. New York 1900, σ. 888, ὡς «Secretary».

² P. G. ἐνθ' ἄν. 1240 μ', 1241 ν'. Σταυράκιος, ἐνθ' ἄν. σ. 343,9 - 10. Νικήτας, ἐνθ' ἄν. σ. 359, 23.

³ Κωνσταντῖνος Ἀκροπολίτης, ἐνθ' ἄν. IV, 238 - 246.

κονομεῖον», ὑπῆρχε θανατουργή εἰκόνα τοῦ ἁγίου, πού συνδέθηκε μὲ διάφορα θαύματά του.¹ Ὑπάρχει ἐπίσης ἡ παράδοση γιὰ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Κυπριανό, πού ἀφίερ σε σιὸν ἅγιο ναὸ στὴν Κωνσταντινούπολη. Εἶναι ἄγνωστο ἂν ἡ παράδοση διασώζει πραγματικὸ γεγονός, ἐνδιαφέρον ὁμῶς εἶναι ὅτι ὁ Νικήτας μιᾶ καὶ γιὰ κιβώριο, πού ὁ Κυπριανὸς κατασκεύασε στὸ ναὸ αὐτό.²

Ναοὶ τοῦ ἁγίου Δημητρίου στὴν Κωνσταντινούπολη ἀναφέρονται πολλοί.³ Σπουδαιότερος καὶ ἐπιφανέστερος ἀνάμεσά τους φαίνεται ὅτι ἦταν αὐτός, πού ὑπῆρχε στὴν περιοχὴ τοῦ Παλατιοῦ.⁴ Χτίστηκε ἀπὸ τὸν Λέοντα Σοφὸ, τοῦ ὁποῖου ὑπάρχει ὁ λόγος, πού ἐξεφώνησε στὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ.⁵ Ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος παρέχει τὴν πληροφορία, ὅτι ὁ ναὸς αὐτὸς πῆρε σημαντικὴ θέση στὶς τελετὲς τοῦ Παλατιοῦ.⁶ Στὸν πανηγυρικὸ λόγο τοῦ Γρηγορίου ρεφρενδαρίου ὑπάρχει ὠραία λεπτομερὴς περιγραφή τοῦ ναοῦ,⁷ ὅπου γίνεται ἰδιαίτερη μνεία γιὰ τὴν πολυτελεῖα διακόσμηση μὲ μωσαϊκὰ τῆς ὀροφῆς καὶ τοῦ δαπέδου του. Σ' αὐτὸν λοιπὸν τὸν μεγαλοπρεπῆ ναὸ, στὴν περιοχὴ τοῦ Παλατιοῦ, εἶναι πιθανὸ ὅτι εἶχε κατασκευαστεῖ καὶ κιβώριο κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου ἴσως φυλαγότανε τὸ χῶμα ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ ἁγίου, τὸ ἴδιο ἴσως κιβώριο, τοῦ ὁποῖου μᾶς σώθηκε τὸ ἀντίγραφο.

Αὐτό, ὅπως εἶδαμε, δὲν ἀντιγράφει τὸ κιβώριο τοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ ἄλλο κτίσμα, πιθανότατα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ζητιώντας πρότυπα θρησκευτικῶν κτισμάτων στὴν Κωνσταντινούπολη, ἡ πρώτη βέβαια σκέψη εἶναι νὰ σταθοῦμε στὸ ναὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας. Διαπιστώνουμε λοιπὸν ἀμέσως ὅτι ὁ μεγαλοπρεπὴς ναὸς εὐνόησε, στὶς μικρότερες

¹ P. G. ἐνθ' ἄν. 1385 σις'. Σταυράκιος, ἐνθ' ἄν. σ. 364. Ἡ Ἄννα Κομνηνὴ (Bonn, II, σ. 156—7) ἀναφέρει ὅτι ὁ ναὸς αὐτὸς τῆς Θεομήτορος ὀνομαζότανε ἀπὸ πολλοὺς καὶ ναὸς τοῦ ἁγίου Δημητρίου.

² P. G. ἐνθ' ἄν. 1380 σις'. Νικήτας, ἐνθ' ἄν. σ. 344, 16. Κωνσταντῖνος Ἀκροπολίτης, ἐνθ' ἄν. I, σ. 195.

³ Μπορεῖ κανεὶς πρόχειρα νὰ δεῖ τὸν κατάλογο, πού παραθέτει ὁ Μ. Γεδεών εἰς τὸ Βυζαντινὸν ἑορτολόγιον. Κωνσταντινούπολις 1899, σ. 180.

⁴ J. Ebersolt, Le grand Palais de Constantinople et le livre des ceremonies. Paris 1910, σ. 143—146.

⁵ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, Πανηγυρικοὶ λόγοι, Σπουδῆ καὶ ἐπιμελεῖα Ἀζακίου Ἰερμονάχου. Ἀθῆναι 1858, σ. 135—137.

⁶ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, Bonn, I, σ. 170—171.

⁷ Γρηγορίου διακόνου καὶ ρεφρενδαρίου, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Μεγαλομάρτυρα Δημήτριον, εἰς Θεοφίλου Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικά· Βενετία 1834, σ. 40—53. Ἐνδείξεις τοῦ κειμένου τοῦ ρεφρενδαρίου ἐπιτρέπουν νὰ τὸν τοποθετήσουμε στὴν ἐποχὴ τοῦ Λέοντος Σοφοῦ. Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ λόγος ἐκφωνήθηκε παρουσίᾳ τοῦ Λέοντος Σοφοῦ καὶ μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Σαρακηνούς. (σ. 64, 14 καὶ 66).

κατασκευές πού περιεῖλε, τὸ δισκωνικὸ σχῆμα. Ὁ ἄμβων τοῦ ναοῦ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ περικλειότανε μέσα σὲ ἓν-εἶδος δισκωνικὸ κιγκλίδωμα. Τὸ ἀποτελοῦσαν δικτῶ κίονες, πού βίασταζαν ἓνα ἐπίπεδο ἐπιστύλιο, ἐνωμένοι μεταξύ τους μὲ θωράκια. Τὸ κτίσμα αὐτὸ ἀποτέλεσε πραγματικὸ κιβώριο, ἀπέκτησε δηλαδὴ θολωτὴ στέγη μόνον κατὰ τὸν 14^ο αἰῶνα.¹

Τὸ κιβώριο ὅμως τῆς Ἀγίας τραπέζης δίνει, νομίζω, ἀρκετὰ στοιχεῖα, πού νὰ ἐπιτρέπουν τὴν ὑπόθεση, ὅτι αὐτὸ ἀποτέλεσε βασικῶς τὸ πρότυπο γιὰ τὸ κιβώριο τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Δημητρίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως.²

Ἡ περιγραφή τοῦ κιβωρίου αὐτοῦ ἀπὸ τὸν Σιλεντιάριο³ παρέχει τὶς ἐξῆς πληροφορίες: πάνω ἀπὸ τὴν Ἁγία τράπεζα ὑψωνότανε τὸ κιβώριο σὰν ὑψηλός, «ἄσπετος» πύργος, στηριγμένος πάνω σὲ τέσσερις ἀψίδες. Αὐτὲς ὑποβασταζόντανε ἀπὸ τέσσερις κίονες, πού περιεῖχαν τὴν Ἁγία τράπεζα. Ἀπὸ τὸν τρόπο τῆς περιγραφῆς γίνεται φανερὸ ὅτι τὴν ἐντύπωση τοῦ «ἄσπετου» πύργου ἔδινε κυρίως τὸ μέρος τοῦ κιβωρίου, τὸ πάνω ἀπὸ τὶς καμάρες.⁴ Εἶναι λοιπὸν ἀλίθανο ὅτι αὐτὸ τὸ ἀποτελοῦσε μόνον ἡ κωνικὴ στέγη, ὅπως ὡς τώρα ἔχει ἀναπαρασταθεῖ. Νομίζω ὡστόσο ὅτι ἡ περιγραφή τοῦ Σιλεντιαρίου εἶναι ἀρκετὰ σαφής. Πάνω ἀπὸ τὶς ἀψίδες, λέει, ὑψωνότανε κάτι σὰν κῶνος,⁵ ἀλλὰ ὄχι καὶ ἐντελῶς ὅμοιο, «οὐ πάμπαν ὁμοίον». Διότι, συνεχίζει, δὲν σχηματίζει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὴν κυκλικὴ του περιφέρεια, «ἀλλὰ τις ὀκτάπλευρος ἔφθ βάσις». Νομίζω ὅτι ἡ βάση αὐτὴ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ὡς γραμμὴ, ἀλλὰ ὡς σῶμα μὲ διαστάσεις Πάνω λοιπὸν στὶς καμάρες ἐπικαθεται μιὰ βάση ὀκτάπλευρη. Ἀπ' αὐτὴν ἔξινοῦν δικτῶ τριγωνικὲς πλάκες, πού ἐνώνουνται μεταξύ τους καὶ καταλήγουν βαθμηδὸν σὲ κοινὴ κορυφή. Στὰ σημεῖα τῆς ἐνώσεώς των σχηματίζεται «δολιχὴ ράχις». Στὴ κορυφὴ εἶναι τοποθετημένος κρατήρας, τοῦ ὁποῖου τὰ χεῖλη ἔχουν διαμορφωθεῖ σὲ φύλλα κρίνου. Αὐτὰ περιβάλλουν χρυσὴ σφαιρα, πάνω στὴν ὁποία ὑψώνεται ὁ σταυρός. Στὰ σημεῖα πάλι, ὅπου τὰ ἄκρα τῆς «πέξης» σχηματίζουν τοὺς «ἄρμούς» των, στὰ σημεῖα δηλαδὴ, ὅπου ἡ βάση τοῦ ὀκταγώνου ἐνώνεται μὲ τὸ τετράγωνο ἐπίπεδο τὸ πάνω ἀπὸ τὶς καμάρες, ἦταν τοποθετημένοι κρατήρες μὲ ὁμοιώματα κερῶν στὴ μέση, πού χρησίμευαν ὄχι γιὰ φωτισμό, ἀλλὰ γιὰ διακόσμηση.

¹ Ἀντωνιάδου, Ἐκφρασις τῆς Ἀγίας Σοφίας. Ἀθῆναι 1908, τ. II, σ. 13 καὶ 62.

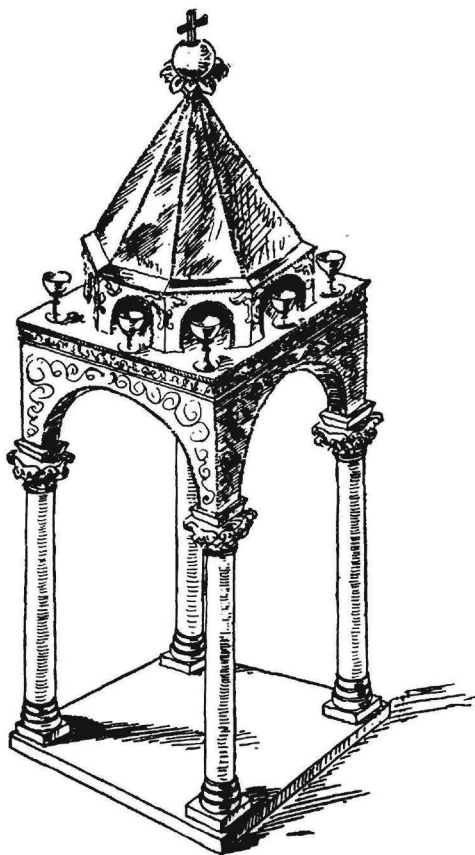
² Οἱ μέχρι σήμερα ἀναπαραστάσεις τοῦ κιβωρίου αὐτοῦ, ὅσες τοὺλάχιστον γνωρίζω, δὲν σάθηκαν, νομίζω, πιστὲς στὸ κείμενο τοῦ Σιλεντιαρίου Ἀντωνιάδου, ἐνθ' ἄν. σ. 114, εἰκ. 259.

³ Σιλεντιάριος, Bonn, σ. 35.

⁴ Ἀργότερα ὁ Robert de Clari (La conquête de Constantinople. Paris 1924, σ. 85, 20) τὸ παρομοιάζει μὲ κωδωνοστάσιον, ἔχοντας βέβαια ὑπ' ὄψην του δυτικὰ πρότυπα.

⁵ Ὁ Σιλεντιάριος ὁμιλεῖ περὶ κῶνου, εἶναι ὅμως φανερὸ ἀπὸ τὴν περιγραφή τῆς στέγης, πού ἀκολουθεῖ, ὅτι ἐννοεῖ ὀκτάπλευρη πυραμίδα.

Ἡ περιγραφή αὐτῆ τοῦ Σιλεντιαρίου μᾶς κάνει νὰ φανταστοῦμε μιὰ κατασκευὴ ὄχι διαφορετικὴ ἀπὸ τοῦ κιβωρίου, πὺν ἐξετάζουμε, τοῦλάχιστο στὸ ἐπάνω του μέρος. (Εἰκ. 5). Ὁ ἀριθμὸς τῶν πλευρῶν τῆς βίσεως καὶ τῶν πλακῶν τῆς στέγης εἶναι ὁ ἴδιος καὶ στὰ δύο. Ἡ «δολιχὴ ράχης» τοῦ Σιλεντιαρίου εἶναι πιθανότατα αὐτὸ πὺν ὀνομάσαμε στὸ κιβώριο τοῦ ἁγίου Δημητρίου «σχοινοειδεῖς ράβδους». Τὸ σημαντικότερο ὅμως κοινὸ στοι-

Εἰκὼν 5,

χεῖο τῶν κιβωρίων εἶναι οἱ ὀκτὼ κρατῆρες, τοποθετημένοι καὶ στὰ δύο ἀκριβῶς στὴν ἴδια θέση, δηλαδὴ γύρω ἀπὸ τὴν ὀκταγωνικὴ βᾶση, ὅπως μάλιστα δείχνει τὸ κιβώριο τοῦ ἁγίου Δημητρίου, στὴ μέση κάθε πλευρᾶς.

Συμπέρασμα ἄλων τῶν προηγουμένων εἶναι ὅτι τὸ κιβώριο τοῦ ἁγίου Δημητρίου Κωνσταντινουπόλεως περιλαμβάνει στοιχεῖα, πὺν προέρχονται καὶ ἀπὸ τὸ κιβώριο τῆς Ἁγίας τραπεζῆς τῆς Ἁγίας Σοφίας, τοῦ ὁποίου

ἡ μορφή διασώζεται στὸ ἀντίγραφο, ποὺ ἐξετάσαμε, καὶ ἀπὸ τὸ κιβώριο τοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐπὶ τὸ πρῶτο πῆρε τὸ ὀκταγωνικὸ σχῆμα, ὅλο τὸ πῖνω ἀπὸ τὶς κολῶνες μέρος καὶ τὴ διακόσμηση μὲ κρατῆρες. Ἐπὶ τῆ Θεσσαλονίκη πάλι πῆρε τὸν τύπο τοῦ κλειστοῦ κιβωρίου καὶ τὴ διφυλλή πόρτα μὲ μορφές ἁγίων.

Τελειώνοντας ἐπανέρχουμαι στὰ κιβώρια τοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, γιὰ νὰ παρατηρήσω ὅτι ὡς ἔργα τέχνης αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ ἦταν κατ' ἐξαίρετο. Ἐπὶ τὶς διηγήσεις τῶν συγγραφέων σχηματίζεται ἡ ἐντύπωση ὅτι τὸ κιβώριο συνδυάζοντας τὴν θρησκευτικὴ καὶ αἰσθητικὴ σπουδαιότητα ἀποτελοῦσε τὸ κεντρικόν, ζωτικὸ σημεῖο τῆς λατρευτικῆς σημασίας τοῦ ναοῦ, συμβάλλοντας σημαντικὰ καὶ στὴν καλλιτεχνική.¹

Ἐκτὸς σπουδαιότερη ὁμῶς εἶναι ἡ σημασία τοῦ κιβωρίου γιὰ τὴ μελέτη λατρευτικῶν μορφῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν σχέσει μὲ τὶς κλασσικὲς, καὶ κυρίως τὶς ἑλληνιστικὲς λατρευτικὲς μορφές. Πραγματικὰ ἡ ὑπαρξὴ τοῦ κλειστοῦ κιβωρίου στὸ ναὸ τῆς Θεσσαλονίκης, δηλαδὴ ἡ ὑπαρξὴ εἰδικοῦ λατρευτικοῦ τύπου, ποὺ κατὰ τὴν κοινὴ πίστη ἀποτελεῖ τὴν ἰδιαίτερη κατοικία τοῦ ἁγίου, μέσα στὴν ὁποία ὁ ἅγιος ζῆ καὶ κινεῖται,² φανερώνει μιὰ ἄμεση διαδοχὴ ἀπὸ παλαιότερες δοξασίες. Ἐκτὸς ὁρισμένες παραδόσεις καὶ ἀναμνήσεις, σχετικὲς μὲ τὴν ἐσωτερικὴ διάταξη τοῦ κιβωρίου, βεβαιώνουν ὅτι ἡ συνείδηση τοῦλάχιστο τῶν πιστῶν διέσωξε στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἀρχαία λατρεία κυρίως ἡρώων καὶ βασιλέων.³

Τέλος ἡ ὑπαρξὴ παρόμοιου κλειστοῦ κιβωρίου σὲ ναὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μαρτυρεῖ ὅτι ὁ τύπος τῆς λατρείας τοῦ ἁγίου Δημητρίου δὲν ἀποτίλεσε μεμονωμένο φαινόμενο, ποὺ περιορίστηκε στὴ Θεσσαλονίκη, ἀλλὰ ἐπεκράτησε καὶ γενικότερα καὶ συνόδευε τὸν ἅγιο καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτὴν.⁴

ΝΑΥΣΙΚΑ ΘΕΟΤΟΚΑ

¹ Τὸ κιβώριο χαρακτηρίζεται ὡς «τοῦ παντὸς οἴκου μεγίστη εὐπρέπεια», «περικαλλές ἔργον», «κόσμος ἐν μικρῷ μέγας», «θεοδώρητον τέχνασμα», «περικαλλές δημιούργημα» κ.λ.π.

² Ὁ Σταυράκιος τὸ ὀνομάζει «τοῦ μεγάλου θεῖον ἀνάκτορον» (ἐνθ' ἄν. σ. 350).

³ Στὸ θαῦμα τῆς Κυρίας Εὐταξίας ὁ ἅγιος παρουσιάζεται καθισμένος σὲ θρόνον, τοποθετημένο πρὸς τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ «κρυβάτου», ἐνῶ πρὸς τὸ κάτω ὑπάρχει δευτέρος γιὰ τὴν Κυρία Εὐταξία. Ἡ διάταξη αὕτη θυμίζει πραγματικὰ ἐσωτερικὰ ἀλεξανδρινῶν τάφων. Ἐνα ρέμα γιὰ παράδειγμα τὸν μεγάλο τάφο τῆς Βεργίνας τοῦ μακεδονικοῦ Παλατιοῦ τῆς Παλατίτσας, γιὰ τὴν πλησιάζει καὶ τοπικὰ μὲ τὴ Θεσσαλονίκη. (Μακρὸν, Ἀρχαιολογικὰ χρονικά, εἰς «Μακεδονικά», I, Θεσσαλονίκη 1910, σ. 486).

⁴ Ἡ μελέτη αὕτη ἀνακοινώθηκε περιληπτικὰ στίς 20 Μαΐου 1950 σὲ συνεδρία τῆς Χριστιανικῆς ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας. Τὰ σχέδια τῶν εἰκόνων 1, 2 καὶ 5, ποὺ τὴ συνοδεύουν ἔγιναν ἀπ' τὸν ἀρχιτέκτονα κ. Παῦλο Μιλωᾶ, ποὺ καὶ ἀπ' τὴν θέσιν αὐτῆ θερμὰ τὸν εὐχαριστῶ γι' αὐτά.